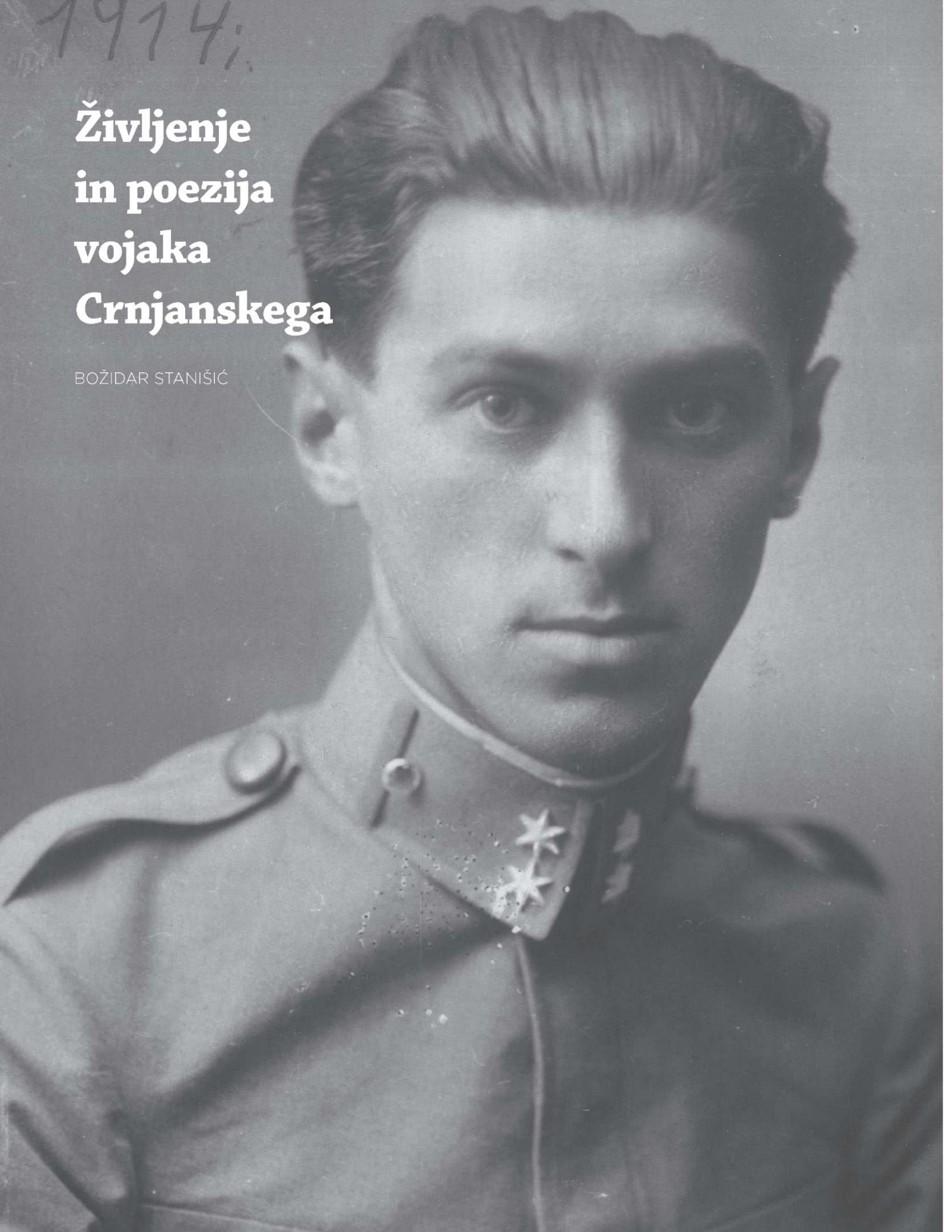

1914:

**Življenje
in poezija
vojaka
Crnjanskega**

BOŽIDAR STANIŠIČ

Poleti 1914, neposredno po sarajevskem atentatu in med štiriletnim služenjem v cesarski in kraljevi vojski, kjer je bil najprej vojak, nato oficir, je Crnjanskega nekajkrat rešil, kot je sam pravil, »komedijant Naključje«. Ta rešitelj, čigar ime pogosto ponavlja, je zaslužen, da sta srbska in evropska književnost bogatejši za obsežen in v vseh pogledih velik literarni opus. Brez njega ne bi bilo del, kot so Lirika Itake (1919), Zgodba o moškem (1920), Sumatra in Razlaga Sumatre (1920), Dnevnik o Čarnojeviću (1921) ter Itaka in Komentariji (1959). Del, tako značilnih za obdobje, iz katerega izhajajo, ne le v literarnem smislu, temveč tudi glede avtorjevega pogleda na posameznika v odnosu do novih okvirov zgodovine in sveta.

Vidov dan 1914, konec evropskega obdobja brezbriznosti

V svojih *Komentarjih*, ki so neke vrste »Crnjanski o sebi«, napisani v londonskem izgnanstvu štirideset let po koncu vélike vojne, avtor o tem obdobju govori v jeziku pisca memoarjev. (»Memoarji so najboljši del književnosti, posebno takrat, ko niso verodostojni ...«) Na dan atentata, »ko je ubogi Princip iztegnil svojo roko, ki ni niti trznila«, je Crnjanski na Dunaju likal svoj frak. (»V velikih, zgodovinskih trenutkih usoda vsakomur dodeli vlogo in ne sprášuje.«) Patriotsko društvo Srbov, Hrvatov in Slovencev na Dunaju, katerega član je bil tudi študent Crnjanski, je pripravljalo srečanje. Izpeljano je bilo istega dne pred poldnevom. Popoldanskega bala niso izpeljali. (»Obdobje valčkov se je zaključilo.«) To je bil tudi konec evropskega obdobja brezbriznosti. V ozračju splošnega nezaupanja do Srbov in drugih projugoslovansko usmerjenih podanikov monarhije je Crnjanski z Dunaja prispel v Novi Sad. Nato so ga, medtem ko je spremljal »lepo mlado žensko z njenima dvema hčerkicama«, ženo nekega srbskega oficirja, aretirali v Szegedu. V žepu je nosil revolver in robec v barvah srbske zastave. Govoril je v jeziku inšpektorja, kar ga je »komedijantsko« rešilo pred internacijo, ki je za številne njegove sonarodnjake pomenila smrt v taboriščih monarhije.

Iz Dnevnika o Čarnojeviću

»Danes pride On, komandant. On je naše krvi, vendar pa ima še manj sramu od nas, zadnjih služabnikov čudovite Avstrije. General bo ostal gologlav, bobni bodo ropotali, violine in orgle bodo, prepojene z vonjem kadila, pele pesmi brezmadežni materi, v daljavi bodo gremeli topovi. Sonce nas bo obsijalo, ko pridemo na plano. Z nekim Nemcem se bom pogovarjal o Napoleonu in Debussyju, nato s Čehom o carici, o kateri se širijo čudne govornice, zatem se mi bo približal Slovenec. Pripovedoval mi bo anekdote, najprej o Groharju, potem o vojvodi Mišiću, skrivnostno in tiho. Tisoči bodo marširali. Računamo na sto tisoč mrtvih. In vsi bomo zadovoljni. Po kosilu se bomo spominjali otroštva, gostiln, šole. Vsak izmed nas bo govoril o vojni in slavil svoj narod, kolikor mu bo to dopuščal generalov pogled. Potiho se bomo prepirali o Nemcih, ki so

razbojniki, in Francozih, za katere general pravi, da so pederasti. Tako nam bo minil popoldan. Jutri se začne napad.

Danes bomo počakali, da general udari na zvonček in nam da znak, da si smemo prižgati tobak. Vsak se bo zazrl v svoj dim in zaključil se bo še en dan. A prišlo bo lepše stoletje, tako kot vsakokrat.«
(iz *Dnevnika o Čarnojeviću*)

Istega leta so Crnjanskega napotili v kasarno v Bečkereku (današnjem Zrenjaninu), v 29. regiment cesarske in kraljeve vojske. Že proti koncu leta 1914 bi moral na fronto v Srbijo, a se je v njegovem bataljonu razširila okužba kolere. (»Mene so, poleg mnogih drugih, pustili na železniški postaji v Šidu, v vagonu, ki je zaudarjal po bruhanju in driski.«) »Komedijant« se Crnjanskemu tokrat utlesi v materi nekega šidskega domačina, ki ga je nesebično, kljub tveganju, da gre za prevaranta, sprejela v svoj dom. Namesto na fronto v Srbijo ga pošljejo v vukovarsko bolnišnico. Še vedno piše pesmi, tako kot kasneje na Reki. Tam konča v karanteni zaradi epidemije tifusa. Kot prostovoljec pomaga zdravnikom na oddelku za epileptične bolnike. (»Šest tednov prestajam, tako kot Rimbaud, v peklu.«) Tu prvič preneha s pisanjem pesmi.

Galicijaska jesen 1915 in drugi letni časi

Poleti 1915 je Crnjanski poslan v 29. regiment v Bečkereku. Jeseni je že na galicijski fronti, v bitkah na Zloti Lipi. (Novembra prejšnjega leta si je na isti fronti življenje vzel veliki avstrijski pesnik Georg Trakl.) Kljub vsemu se Crnjanski ponovno loti pisanja pesmi in prvih strani *Dnevnika o Čarnojeviću*. (Tista resnično prva stran tega poetičnega romana, ki se prične s stavkom »Jesen, in življenje brez smisla«, nastane po njegovem vživljanju v Flaubertov *November*, knjigo, ki jo je v nemškem prevodu bral v Furlaniji, spomladi leta 1918.) »Komedijant Naključje« se pojavi v obliki zdravniške diagnoze, da je vojak Miloš Crnjanski zbolel na pljučih. Kasneje pa tudi v liku njegove nenavadne tete, nune v dunajskem samostanu Hčera Božje ljubezni. V tamkajšnji bolnišnici preživi kratko obdobje.

Naslednjega leta po tetinem posredovanju dobi službo v zaledju, v Szegedu. Crnjanski, telefonist na tamkajšnji železniški postaji, si lahko vzame čas za svoje rokopise, kljub splošnemu kaosu pa tudi za urejanje vtisov s fronte. Tistih, iz katerih se mu bo na koncu vojne porodila misel, da nihče ne gre tja, kamor si želi. Čeprav ne pozna odgovora na vprašanje, »kje je življenje«, Crnjanski sluti, da mora nekje, nekje že, obstajati uteha.

Med vojno prične z objavljanjem poezij, mnoge so izrazito protivojne, v zagrebškem literarnem časopisu *Savremenik*. Urednik Julije Benešić ga pred tem sploh ni poznal, vendar je imel posluš za veliko literaturo. Tak posluš bi morali v današnji Evropi, kjer se knjige izdajajo na tone, iskati s svečo opoldan. A tudi ta sezona ni bila dolgotrajna: pozimi leta 1917 Crnjanskega napotijo v Esztergom, v šolo za rezervne oficirje. Zatem pa v Italijo, v vrhovno poveljstvo soške armade v San Vito del Tagliamento. Spomladi 1918, ko v daljavi, ob reki Piave, gremijo topovi, napiše pesem *Zgodba*:

*Spominjam se le, da je bila
nedolžna in vitka
in da bili so topli
njeni lasje, ko črna svila
v prsih golih.*

*In da je pred sojem svita
zadišala v nama akacija bela.*

*Naključno sem se spomnil brez veselja,
ker ljubim:
da zaprem oči in molčim.*

*Ko se ob letu akacija napolni z vonji,
kdo ve, kod bom hodil.
V tišini slutim, da spomniti ne bom se mogel njenega imena
več nikoli.*

(Prevedel: Venio Taufer)

V tem obdobju Crnjanski v Vidmu – kot po nekakšni previdnosti – najde tisto izdajo Flaubertovega *Novembra*. Prepričan je, da mu bo prav ta pozabljeni roman iz 19. stoletja pripomogel k novi senzibilnosti, ki ne zahteva nobenega dejanja, nobene pripovedi. Njegov *Dnevnik* je zasnovan na tej senzibilnosti. Ko je objavljeno to delo, ki govori o vojni in sanja o utehi in miru, ne manjka začudenih bralcev, soočenih z novo literarno obliko in nenavadnimi vprašanji o svetu in posamezniku. »Ah, kdo je ta Crnjanski? Ta, ki ne veruje v nič, razen v »neke modre obale na Sumatri«! Tako se je govorilo o njem med književniki povojnega Beograda. Takrat, ko je bilo Cr-

njanskemu, bivšemu oficirju neke bivše monarhije, povsem jasno, da je »vrnitev iz vojne najbolj žalosten dogodek v življenju človeka«. In da ni pravih »zgodb o moškem«, temveč vse pripovedujejo o posamezniku, osuplem nad Zgodovino v Gibanju.

Crnjanski in njegovi evropski sodobniki

Od evropskih sodobnikov, ki so pisali o veliki vojni (Barbusse, Remarque, Krleža, Hašek ...), se Crnjanski loči predvsem po slogu in lirčnosti svoje proze. Na pomenski ravni pa še po svojem sumatizmu. Ta je med drugim celovita poetska filozofija utehe, ki nima mesta v nobenem evropskem umetniškem manifestu tega obdobja. Modernemu realizmu in ekspresionizmu (Krleža) svojih evropskih sodobnikov se Crnjanski približa le v svojih spominih na vojno v Komentarjih. Vseeno pa vsi naštetih avtorji ostajajo v medsebojni semantični bližini. Ta je osnovana na humanosti njihovih pogledov na vojno in izkustvu absurdnosti te velike evropske klavnice.

Italijanski prijatelj, ki je bral *Dnevnik o Čarnojeviću* v francoščini, mi je napisal naslednje sporočilo: »Škoda, da Crnjanski ni Anglež ali Francoz, saj tako ne bi bil glas neke periferne literature. Zasedal bi pomembno mesto v evropski literaturi. Že obžalujem predhodne stavke! Ne verjamem, da bi to še bil Crnjanski ...«^x

PREVOD: KATJA PAHOR

Božidar Stanišić je bosanski pisatelj, pesnik in prevajalec. Od devdesetih let živi in dela v Zuglianu v Furlaniji in objavlja tudi v italijanskih medijih. Italijanska verzija prispevka je bila prvič objavljena na portalu Osservatorio Balcani e Caucaso. Avtorju in portalu se zahvaljujemo za dovoljenje za prevod in objavo.

Asociacija

Društvo Asociacija je vodilna zagovorniška mreža, ki zastopa in vključuje več sto nevladnih organizacij, posameznikov in samozaposlenih v kulturi po vsej Sloveniji. Poleg konstruktivnih kritik obstoječih kulturno-političnih modelov redno predlagamo tudi sistemske spremembe in novosti, ki bi omogočale enakopravnejše zagotavljanje javnega interesa v kulturi tudi s strani nevladnega sektorja.

Ena takih sprememb je v luči zmanjševanja javnega sofinanciranja tudi **dvomesečna razprava o različnih oblikah zasebnega vlaganja v kulturo, ki bo trajala do 25. oktobra 2015**. Ocenjujemo, da bi določeni ukrepi, kot so denimo uvedba obveznega deleža za kulturo pri investicijskih projektih, spremembe pri davčnih olajšavah, mecenstvo, delež iz loterije itn., lahko znatno pripomogli k večji in kvalitetnejši umetniški produkciji, s tem posredno podprli ustvarjalce umetniških del ter stabilizirale oblike financiranja kulture in jo naredile dostopnejšo vsem prebivalcem.

V sklopu javne razprave, o kateri si lahko več preberete na asociacija.si, smo odprli tudi spletno anketo, s katero želimo voditi medsektorski dialog o zasebnem vlaganju. O njegovih priložnostih, omejitvah in potencialih pa bomo oktobra razpravljali tudi na četrtem posvetu v sklopu cikla **Novi kulturni politiki naproti**, ki jih soorganizirajo revija *Razpotja*, Kino Šiška ter Društvo Asociacija.